

Franz Kafka-i végkövetkeztetésre jut: mindenki „örvezető”, az emberi természetben — bármely pillanatban elszabaduló — szadista ösztönök rejlenek. Az emberi ártatlanság arctalan erőknék van — tehetetlen játékszerként, a cselekvés legkisebbi esélye nélkül — szüntelen kiszolgáltatva. Az egyedüli hiteles magatartás így valóban csak ez lehet: „... gyöngye vagyok és erősíteni kell magam, hogy *mindent kibírjak*. (...) És ha elég kitartó és óvatos leszek, marad majd valami kis terület, amiben mozoghatok. És ez az én *szabadságom*.” A dinamikus cselekmény kíméletlen logikája szerint a kisszerű hős életében indokoltnak tűnik a tébolyhoz közelítő konzekvencia és az ennek adekvát magatartás. Közhely, hogy az egyedi — az irodalmi alkotásban — általánosabb tendenciákat is megelevenít. Az örvezetőkből, állat-emberekből álló világ kiúttalanságot tükröző képét igen erős túlzásnak, a valóságos arányokat eltorzító hiperbolának érezzük.

Nem törekedtünk a kötet valamennyi elbeszélésének bemutatására. De a kiragadott példák közül is világosan láthatjuk, hogy a beérkezés küszöbén álló fiatal író indokolatlan végletességgel ítéli meg a társadalmat, az embert. Talán divatból. Talán azért, mert a pusztá tagadás mindig könnyebb és egyszerűbb, mint a valóságos gondok megoldására, emberi tisztaságra és helytállásra ösztönző írói program és magatartás.

Kiforrrott, biztos íráskészség jellemzi a kötetet. A szuggesztív, erőteljesen képiesítő, markáns stílus finom árnyalatokat is hűen jelenít meg. A felsorolások és szóhalmozások az atmoszférateremtés próbált eszközei. Az összetettségük ellenére dinamikus mondatok pergővé, feszessé teszik a dikciót. A kötet formai erőnei kétségtelen tehetségre vallanak. Ez a tehetség azonban jóval többre hivatott. (*Magvető*, 1975.)

BALOGH ERNŐ

Bereczky László: Okulásul fiamnak

Nevetséges-e önmagában egy kisvárosi gimnázium derék gondnoka? Komikussá válhat-e az, aki az időbeli univerzumot szolgálja? Külön-külön aligha. De ha egyetlen hősben vonjuk össze a képletet, a feszültség két illogikus viszonyt hoz felszínre: ha kivételes képességű hősről van szó, súlyos igazságtalanságot sejtünk, ha viszont kisszerű a figura, menthetetlenül kész a komikus szituáció. Tragikum és komikum — ilyen értelemben — mindössze a feszültség, az aránytalanság különböző előjelű változatai. A megjelenítés esztétikai lehetőségei kétségtelenül egyenértékűek. Bereczky László kisregényét olvasva úgy tűnik fel, mindez akkor is igaz, ha elsőköteles prózaírónk jóvoltából hovatovább elszokunk az ironikus-szatirikus hangvételtől, az áttételesség nem parabolikusan kanonizált formáitól.

Szucsányi Zoltán, a kisváros nagyrabecsült pedellusának fia, nagy kalandok és még nagyobb baklövések után végül elnyeri az áhított társadalmi „pozíciót”: kinevezik a helyi gimnázium gondnokává. (A példakép atya egykori státuszát ugyanis gondnokira változtatták az idők.) A beteljesedett élet méltán tart számot megörökítésre. Szucsányi tollat fog tehát és hű olvasónaplója aranyigazságaival felvértezve megfogalmazza élete történetét, pályája nagy tanulságait. Magasztos közhelyek, ironikus betétek, kacagtató epizódok, megejtő szomorúság, bárgyú örömök színezik ezt a történetet — megannyi remek lehetőség az írói fantázia kiaknázására a burleszk komikumtól a szentimentális vallomásosságig. Szucsányi semmit sem hallgat el, szomorkás őszinteséggel számol be legnagyobb kudarcairól is. Ám őszintesége elárulja róla — s ebben a fülszöveg téves értelmezése láttán sincs okunk kételkedni —,

hogy kizárólag komikus szerepre hivatott, sorsában, jellemében nincs katartikus lehetőség. Olyan posztokon bukik meg kivételes balekként, ahol — speciálisan „komikus” vétségek híján — akár nyugdíjaztatásáig kitarthatna. Korlátoltságát azonban mindennél szebben az a pátosz igazolja, amellyel a gondnoki státusz — a mesei fele királyság! — elnyerését ünnepli: „Egész életem egyetlen s önzetlen szolgálat. Legelőször a régmúltat szolgáltam. Tudod, mint múzeumigazgató. Aztán a múltat, majd a jelent. Most a jövő útját egyengetem...” (Ezek után nem meglepő, hogy Szucsányi a múltat temetkezési vállalkozóként, a jelent vendéglátóipari főnökként szolgálta.) A kisregény struktúrája a meseműfaj egyszerűségével épül erre a három kalandra, erre a pergő cselekményű epikai magra bízva az író a legerőteljesebb, egyszersmind legjelentésebb esztétikai minőségeket. A mesei hármasság próbatétel nem nélkülözi a műfaj többi jellemző jegyét sem: a bajban mindig akad egy segítő (N. bácsi), közvetlen támogató (Berci, Bandika, Zsuzsó), s persze színre lépnek az intrikusok, ellenfelek is (a szakállas Fodor, a gyászhuszár Koós Pisti). Az igazi mesehős emelkedő pályát fut be. Nagy erőfeszítéssel Szucsányi is igyekszik hasonlót megrajzolni önmagáról. Mintha ismerné a prózai műalkotás „lekerekíttségének” elvét — olyan akkurátusan szerkesztett, célirányos írásművel rukkol ki, amilyenre csak jobb sorsra érdemes dilettánsok képesek. A parodisztikus szerkezet sugallta komikum talán a legsikerültebb eljárása a kisregénynek. Ahogy Szucsányi csendes pátosza, úgy a „mű” elejére és végére biggyesztett Kölcsey-idézetek is önmaguk ellentétébe fordulnak, az inadekvát kontextus végtelenségig fokozza a képtelenséget: egy nevetésre ingerlő figura (áttételesen ironizált személyiség) adja elő önnön balekságának (helyzetkomikum) történetét az önéletírás profanizált műfajában (formai komikum, paródia).

Már-már hajlandók lennének — az egymást erősítő komikus hatások láttán — totális szatírát gyanítani Berezky kisregényében, ha épp olvasmányélményünk nem mondana határozottan ellent, ha nem bújkálna a műben olyasféle hangnem, amely óvatosságra inti az elhamarkodott ítélkezést. A mesei szerkezetre írt parafrázis nem ad magyarázatot. A körülményes motiválás a lélektaniség elkerülését szolgálja, azaz végső soron a formailag redukált kompozíció megszervezése a feladata. Az író elnéző-megbocsátó iróniája is csak következmény, másrészt legfeljebb szakaszos modulációként értelmezhető. Mi hát az oka? Szucsányi többszörösen idézőjelbe tett élettörténetét éles cezúrák osztják nagyobb egységekre. A három kaland egyszerre kilendíti ezt a kisszerű életet a maga egyensúlyi helyzetéből, s a továbbiakban szerep és situáció distanciacfokának változtatásával méri meg emberi (esztétikai szempontból pedig komikai) teherbírását. Minthogy Szucsányi minden próbán elbukik, pályája körívszerűen zárul, helyzet és szerep egyensúlya végül szokványos módon áll be ismét. (A megelégedettség pátosza itt egy tartalmatlan életnek szól, következésképp parodisztikus jellegű az „örök visszatérés” gesztusa, motívuma is!) Furcsa viszont, hogy ez a szerencsétlen „Pechvogel” egyetlen antihumánus vétket sem követ el, etikai-jogi értelemben mindvégig ártatlan marad: a bűnösség motívumát határozottan kizárja az író. A szatírai fegyverzet így bizonyosan ágyúval löne a verébre, különösen, hogy komikus vétségeivel Szucsányi is többnyire csak önmagát sújtja. Az önvészélyesen esendő ember ironikus példázatát esztétikailag feltétlenül harmonikusan színezi a részvét és megbocsátás. Az ily módon finom árnyalt, az értelmezés kontúrjait plaszticizáló eljárás persze nem kockázatmentes. A harmadik kaland — merész fordulattal — megtöri az esztétikai közeg addigi egyneműségét. A megnövelt tét megint csak Szucsányira nehezedik rá, de most kompozíciós szempontból: már-már féltő, hogy ez a kisszerű kópé nagystílusú csalásokat leleplező, hidegfejű taktikussá válik az igazság szolgálatában. Szerencsére N. bácsi a lehető legalkalmasabb pillanatban pofozza fel hősünket — hatásosan billentve vissza pályájára ezt a pompásan megrajzolt balekot. A kontraszt persze itt is figyelemreméltó. Amikor Szucsányi élete legnagyobb akciójába fog, akkor a legsúlyosabbak a következmények — noha ő személy szerint továbbra is vétlen marad (Zsuzsó halála). Ezt a kontrasztot azonban már súlyosabb esztétikai minőségek árnyékolják be.

A fordulatos epikai alakítás, a közvetlen anyagkezelés szembetűnő módon kerüli a direkt utalást a Szucsányit mozgató külső erőkre. N. bácsi nem véletlenül névtelen. Úgy tetszik, mintha rajta túl már nem vezetnének szájak a valóságos determinációk világába, a társadalomba. Csakhogy Szucsányi, ez a műveltségét, társadalmi szituált-ságát, szociológiai és lélektani habitusát tekintve egyaránt átlagos képességekkel felruházott figura stilizáltságában is a legelevenebb társadalmi közegben játssza el baleksága példázatát. Ebből a játékból viszont ki vannak iktatva az okszerűség viszonylatai. Ha N. bácsi irányában hosszabbodnának meg az elbeszélés szájai, az író maga számolná föl a komikum, a komoly játék lehetőségeit. Az már a művészi íté-kezés sötétebb tónusra váltó eljárásaihoz vezetne. Mégis, poétikai síkon mindvégig érzékelhető ennek a művészi alternatívának a jelenléte. Az efféle írói látásmód csak így válhat hitelessé. Elsősorban ennek a képességnek a többlete emeli a művet az első kötetek fölé, egy érett, kimunkált kisregény maradandó hatásának valóságos esztétikai eredetét bizonyítva. (*Szépirodalmi*, 1975.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

